

господарювання, з'являється культурне садівництво, огородинство, виноградарство. З відкриттям великих покладів залізної руди та вугілля Південь України стрімко індустріалізується, стає масштабною зовнішня торгівля не тільки аграрними здобутками, а й промисловими виробами. Відкриваються великі спеціалізовані ринки в Одесі, Харкові, Вознесенську. Старі торгівельні шляхи занепадають, зате активізується морська торгівля. Формується більш-менш сувора спеціалізація за родом занять: сільське господарство – українці, німці, болгары; промисловість – росіяни, німці, французи; ремісництво – українці, росіяни; торгівля, фінанси – євреї, греки. Беззаперечно, саме завдяки південному різноманіттю вдалось зберегти багато рис, притаманних етнічним українцям (відповідальність, прагнення сім'ї, родинного добробуту, побутова культура, релігійність, ставлення до жінки, дітей, повага до освіти), збагатити їх новими формами і самовідчуттями: опір всілякій уніфікації, індивідуальний стиль життя, сформувати „сусідську етику”, які й зараз, хоча і дещо ерозійному стані, є відмінною рисою українців, що зближує їх з європейськими народами.

Отже, в політологічних, історичних, етнографічних дослідженнях треба зосереджуватися не на одній складовій, а враховувати багато інших чинників, і саме це дало б можливість розібратися, як формувалася етнос, його психологія, ідентичність, відчуття загальної долі, якою мірою різні етноси та регіони на теренах України впливали на формування ментальних рис українця.

Джерела та література

1. Яковенко Н. Ликбез для профессора // Зеркало недели. – 2009. – №8 (7 марта).
2. Лихачев Д.С. Избранные работы. – Л., 1987. – Т.3.
3. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків. – Львів, 1990. – Т.1.
4. Демографический энциклопедический словарь. – М., 1985.

Кулакевич Л. Н., Петрушин А. А. Факторы изменения экономического потенциала Юга Украины на протяжении XVIII-XIX вв.

В культуре экономики отображаются общие процессы, которые влияют и на социально-политическое состояние страны. В этом отношении Юг Украины сыграл большую роль. Если в XVII в. экономическая и социальная карта Украины находилась под специфическим влиянием казачества, то в XVIII-XIX вв. меняются способы и характер управления под влиянием экономических, финансово-торговых сдвигов на всей территории Украины.

Ключевые слова: этническая общность, социально-экономическая карта, рынок, толерантность, частная собственность.

Kulakevich L. N., Petrushin A. A. Factors, that accompany the changes of economic potential of South Ukraine during XVIII-XIX cent.

The culture of the economy reflects the general processes that affect the social and political state of the country. In this respect South of Ukraine played a very important role. In the XVII century the economic and social map of Ukraine was under the specific influence of Cossacks. But in XVIII-XIX centuries the methods of management changed due to economic, financial and commercial changes all over Ukraine.

Key words: ethnic community, private property, social and economic map, market, tolerance.

УДК 94-054(477.63)“18”

В. М. Константінова

СПЕЦИФІКА ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ МІСТ КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ КІНЦЯ ХІХ СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕРШОГО ЗАГАЛЬНОГО ПЕРЕПИСУ НАСЕЛЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ 1897 Р.)

У статті аналізуються матеріали Першого загального перепису населення, що стосуються такої важливої складової Російської імперії, якою була Катеринославська губернія. Особлива увага приділена даним щодо представництва різних етнічних груп у складі населення міст і губернії в цілому, конфесійній, професійній, становій приналежності представників різних мовних груп. Використання статистичних джерел дає можливість побачити детальну, і в той же час цілісну картину етнічного складу населення міст губернії.

Ключові слова: міське населення, етнос, статистика.

Аксіоматичним є твердження про те, що інформативні можливості джерела є невичерпними. Годі й казати про невичерпність інформативних можливостей джерел статистичних. Наочний приклад тому – матеріали Першого загального перепису населення Російської імперії 1897 р., які вже більше століття використовуються дослідниками при вивченні самого широкого кола проблем. Причому одні ті самі матеріали розглядаються різними науковцями під різними ж кутами зору, і кожен має можливість знайти в них те, що стосується саме його тематики. Матеріали Першого загального перепису населення Російської імперії 1897 р. є надзвичайно цінним джерелом і з історії міст Південної України, зокрема, з такого важливого аспекту зазначеної проблематики, яким є специфіка етнічного складу населення міст Катеринославщини кінця ХІХ ст. Саме вивчення інформативних можливостей заявленого джерела щодо цієї проблеми і є завданням нашої розвідки.

Саму тематику етнічної історії міст Катеринославщини цілком правомірно розглядати як складову історичної урбаністики. Варто обмовитись, що на сьогодні в Україні урбаністика вивчається переважно в рамках спеціальностей «будівництво», «архітектура», «економіка», «соціологія». Тож розглядаються в першу чергу містобудівна система, сучасний економічний розвиток міст, перспективи цього розвитку тощо. Що ж стосується вивчення урбаністики безпосередньо істориками, то тут на даний момент маємо досить невтішну ситуацію. З одного боку, до проблем історії міст так чи інакше дотичний досить великий відсоток досліджень. Адже задля того, щоб дослідження могло претендувати якщо не на вичерпність, то хоча б на глибину, слід звернути увагу на специфіку тих чи інших історичних процесів у міських умовах, на роль у цих процесах городян (окремих персон чи в цілому як категорії населення) тощо. Втім, абсолютна більшість історичних досліджень саме дотична до проблем урбаністики, не більше. З іншого боку, навіть ті праці істориків, які стосуються безпосередньо міст, в абсолютній більшості не можуть претендувати на роль досліджень з історичної урбаністики. Іншими словами, у нас історія міст ще не змогла піднятися до рівня історичної урбаністики. Більше того, в переважній більшості роботи, присвячені історії міст, знаходяться на рівні історичного краєзнавства і не змогли піднятися вище планки, встановленої ще в 70-і роки ХХ ст. «Історією міст і сіл УРСР». Здебільше вивчається історія (або певні періоди в історії, окремі сюжети в історії) окремих міст, останнім часом вельми популярним є вивчення історії окремих галузей міського господарства, підприємництва, окремих міських установ, органів міського самоврядування тощо. Жваві дискусії точаться навколо проблем літочислення окремих міст і навколо питання загальних критеріїв такого літочислення. Крім того, певного розвитку історія міст має в рамках спеціальних історичних дисциплін (СІД) – міська топоніміка, пам'яткознавство. Надзвичайної актуальності набув джерелознавчий напрямок в дослідженні міської історії. Між іншим, в цьому контексті можна розглядати і нашу розвідку, яка, в той же час, стосується і значно ширшої, а разом з тим значно менш розробленої проблематики регіональної історичної урбаністики.

Важливо, що попри надзвичайно розлогу бібліографію робіт, у яких використовувались матеріали Першого загального перепису населення Російської імперії 1897 р., специфіка етнічного складу населення міст Катеринославщини кінця ХІХ ст. за матеріалами цього джерела ще не ставала предметом спеціального дослідження.

Перед тим, як аналізувати етнічний склад міського населення Катеринославської губернії, варто коротко зупинитись на характеристиці деяких особливостей самого джерела, на підставі якого проведено дослідження.

На відміну від матеріалів по 18 губерніям Російської імперії, опублікованих до 1902 р., матеріали Першого загального перепису населення Катеринославської губернії були надруковані за дещо видозміненою схемою, що обумовлювалось передусім браком коштів. Відтак, тут наводяться дані стосовно всього наявного населення, без поділу його (за виключенням 1 таблиці), як раніше, на постійне і тимчасове, і без виокремлення статистики щодо іноземних підданих. Здійснене у 1904 р. Центральним Статистичним Комітетом видання матеріалів Першого загального перепису населення по Катеринославській губернії містить 25 обов'язкових таблиць, передбачених новим планом Особливої Наради («Наявне населення і населення постійне»; «Розподіл населення за господарствами і їхній склад»; «Розподіл населення за статтю, віком (по роках) і письменності»; «Діти молодше одного року по місяцях віку»; «Розподіл населення за сімейним станом і віковими групами»; «Розподіл населення за становими групами і місцем народження»; «Розподіл не місцевих за місцем народження»; «Розподіл населення за станами»; «Розподіл населення за письменністю, освітою, становими і віковими групами»; «Розподіл населення за становими групами і сімейним станом (по губернії і найважливішим містам)»; «Розподіл населення за віросповіданням»; «Розподіл населення за рідною мовою»; «Розподіл населення за віросповіданням та рідній мові»; «Розподіл населення за рідною мовою, письменності та вікових групах (по повітах з містами і найважливіших міста)»; «Розподіл населення за сімейним станом і рідній мові (по губернії і найважливішим містам)»; «Розподіл осіб, що мають фізичні вади, за віковими групами»; «Розподіл осіб, що мають фізичні вади, за рідною мовою»; «Розподіл осіб, що мають фізичні вади, за становими групами»; «Розподіл населення за групами занять (по повітах і містах)»; «Розподіл населення за групами занять (по народностям, на основі мови)»; «Розподіл населення, що займається сільським або кочовим господарством, рибальством і полюванням, за побічними промисловими заняттями (по повітах з містами)»; «Розподіл населення за рідною мовою, станами і статками»; «Розподіл населення за віросповіданнями і десятирічними віковими групами»). Крім того, до видання увійшли ще кілька «додаткових» таблиць: «Загавна (по повітах з містами і по містах) із зазначенням площі, щільності населення і відсотку писемних»; «Звідна – склад наявного населення обох статей (по повітах з містами і по містах) із розподілом за місцем народження, станами, віросповіданням та рідній мові»; «Чисельність населення за десятирічними віковими групами». Таблиця 20 подана в дещо зміненому, в порівнянні з вимогами Особливої Наради, вигляді і містить дані про розподіл населення губернії за групами занять і віком.

Складності із визначенням етнічної приналежності населення Катеринославщини зазначив вже редактор Центрального Статистичного Комітету Л. Ле Дантю, який у вступній статті до видання (короткому огляді цифрових даних перепису) зауважив: «Склад населення за народностями може бути визначений лише на підставі даних про рідну мову». Даючи ж загальну оцінку етнічній картині, Л. Ле Дантю писав: «Катеринославська губернія, у цьому відношенні, відрізняється від інших губерній Європейської Росії різноманітністю свого населення. Різних окремих говорів [«наречий»] за переписом зареєстровано 45, іншими словами в губернії знаходились представники 45 різних племен». Наводячи перелік цих «племен»,

Л. Ле Дантю зазначає, між іншим, і відсоток, який вони становили у загальній чисельності населення губернії: «малоруси» – 68,90%, «великоруси» – 17,27%, євреї – 4,69%, німці – 3,83%, греки – 2,31%, татари – 0,82%, білоруси – 0,66%, поляки – 0,59%, молдавани – 0,43%, турки – 0,26%, «інші народності» – 0,24%. Напевно, через те, що остання категорія становила менше чверті відсотка, Л. Ле Дантю навів чисельність представлених у ній етнічних груп (знову ж таки, виокремлених на підставі мови) у абсолютних цифрах. До цієї групи увійшли чехи, серби, болгари, литовці, жмудь, латиші, французи, італійці, іспанці, шведи, норвежці, голанці, англійці, албанці, вірмени, перси, осетини, цигани, грузини, черкеси, лезгини, фіни, іжора, естонці, лопарі, вотяки, зиряни, пермяки, угорці, башкири, мешчеряки, чуваші, калмики, сіро-халдеї. 56 осіб не вказали свою рідну мову [1, с.7-8]. Л. Ле Дантю зробив і кілька спостережень щодо розподілу окремих етнічних груп по повітах. Втім, щодо їх представництва у містах Л. Ле Дантю належить лише два спостереження: а) «вірогідно, більшу частину великорусів складає пришле, робітниче населення, що доказується, по перше, тим, що велика їх частина мешкає в містах Катеринославі та Маріуполі...» [1, с.8]; б) «більше половини євреїв, як і слід було, втім, очікувати, розподілились по містах; виключенням є Бахмутський повіт, де три чверті їх розселилось у повіті» [1, с.9].

Згідно з матеріалами перепису, «за рідною мовою» склад населення міст Катеринославщини був таким [1, с.2-3]:

Місто	Росіяни, українці та білоруси	Євреї	Німці	Греки	Татари	Поляки	Молдавани	Турки	Інші
Катеринослав	66.310	39.979	1.438	161	726	3.418	7	159	641
Олександрівськ	12.929	5.248	370	16	43	152	2	10	79
Бахмут	15.610	3.223	116	16	9	83	1	–	238
Верхньодніпровськ	4.529	2.061	11	5	2	32	32	–	29
Маріуполь	22.966	4.710	248	1.590	228	218	–	922	234
Новомосковськ	11.194	1.436	23	–	2	76	–	5	147
Павлоград	10.740	4.353	71	21	185	312	7	14	72
Слов'яносербськ	2.949	143	–	–	–	2	–	–	28
Луганськ	18.525	1.449	101	5	7	101	1	4	211
Загалом у перелічених містах	165.752	62.602	2.378	1.814	1.202	4.394	50	1.114	1.699

Показово, що наведені дані лише про вищепелічені міста, всі з яких, за виключенням Луганська, на час перепису були повітовими центрами (зрозуміло, що при цьому Катеринослав був як центром повіту, так і губернським містом). Таким чином, у останній графі «У тому числі у містах» відповідної таблиці перепису подані дані не про всі міста Катеринославської губернії, а отже, і співвідношення між загальною чисельністю носіїв тієї чи іншої мови в губернії і містах у матеріалах таблиці подано не зовсім адекватно.

За матеріалами перепису це співвідношення виглядає наступним чином: носії української, російської та білоруської мов у містах становили 68,78 % населення (проти аж 86,83 % в цілому по губернії). Носії «єврейської» мови – навпаки, в містах складали 25,98 %, тоді як у губернії в цілому – лише 4,69 %. Натомість абсолютна більшість німецькомовного населення мешкала за межами міст: в містах вони становили 0,99 %, а в цілому по губернії – 3,83 %. Подібна картина спостерігалася і стосовно греків: 0,75 % проти 2,31 %. Татарськомовне населення міст становило 0,50 %, а в губернії в цілому – 0,82 %. Натомість поляки в містах налічували 1,82 % населення, а в цілому по губернії – лише 0,59 %. Носії молдавської мови в містах налічували лише 0,02 %, натомість по губернії – аж 0,43 %, носії турецької мови – 0,46 % і 0,26 % відповідно [1, с.3].

При досить умовному віднесенні осіб до певної етнічної групи за мовним принципом вельми важливими є дані щодо конфесійної приналежності носіїв окремих мов у містах. Дуже важливо, що у відповідних таблицях перепису міститься більш детальна класифікація населення міст губернії за мовною ознакою [1, с.80-81]:

Віросповідання Групи мов	Православні та єдиновірці		Старообрядці та ті, хто відхиляється від православ'я		Армяно-грегоріани		Армяно-католики		Римо-католики		Лютерани		Реформати		Баптисти		
	м	ж	м	ж	м	ж	м	ж	м	ж	м	ж	м	ж	м	ж	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	
В містах	87839	79424	254	167	130	95	7	1	3584	1804	1152	933	11	4	2	3	
I. «Руські»	85755	77730	248	158	7	8	1	–	155	102	77	45	2	1	1	3	
У тому числі	російська	51818	44095	207	150	6	7	1	–	128	93	76	44	2	1	–	1
	українська	32382	32692	39	6	1	1	–	–	7	3	–	1	–	–	1	2
	білоруська	1555	943	2	2	–	–	–	–	20	6	1	–	–	–	–	–
II. Польська	40	31	–	–	–	–	–	–	2928	2350	21	7	1	–	–	–	
III. Інші слов'янські	41	27	–	–	–	–	–	–	99	70	2	–	–	–	–	–	
у т.ч. чеська і словацька	18	10	–	–	–	–	–	–	88	68	1	–	–	–	–	–	
IV. Литовсько-латиські	29	9	–	–	1	–	–	–	59	19	90	9	–	–	1	–	

У тому числі	литовська	15	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	49	11	–	–	–	–	–	–	–	–			
	латиська	14	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	7	8	90	9	–	–	–	–	–	–	–		
V. Романські		31	29	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	138	105	9	15	1	2	–	–	–	–	–		
У тому числі	молдав. (румун.)	29	21	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–		
	французька	2	5	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	103	90	9	15	1	2	–	–	–	–	–		
VI. Німецька		43	33	4	6	–	–	4	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	160	140	915	838	6	1	–	–	–	–	–		
VII. Інші германські		6	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	11	7	21	8	–	–	–	–	–	–	–		
у т.ч. англійська		4	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	8	7	17	5	–	–	–	–	–	–	–		
VIII. Ост. індоєвропейські		1278	987	–	–	121	87	2	1	27	11	5	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–		
У тому числі	грецька	1015	783	–	–	–	–	–	–	11	–	5	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–		
	вірменська	44	5	–	–	121	87	2	1	16	11	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
	циганська	205	199	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
IX. Єврейська		21	30	2	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
X. Картвельські (груз.)		24	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
XI. Кавказькі горці		–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
XII. Фінські		7	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	9	10	1	–	–	–	–	–	–	–	
XIII. Турецько-татарські		558	538	–	2	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	1	–	–	–	–	–	–	–	–	
У тому числі	татарська	117	94	–	2	1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
	турецька	439	444	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1	1	–	–	–	–	–	–	–	–	
XVII. Інші (сіро-халдейськ.)		3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	
Ті, які не зазначили мови		3	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–

	Мено-ніти		Англікани		Інші християнські сповідання		Караїми		Іудеї		Магометани		Буддисти та ламаїсти		Інші нехристиянські сповідання		Всього		
	м	ж	м	ж	м	ж	м	ж	м	ж	м	ж	м	ж	м	ж	м	ж	
1	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	35	
В містах	119	89	10	6	4	1	142	160	32671	31353	984	55	–	1	–	–	1269090	114096	
I. «Руські»	1	3	1	1	1	1	1	–	751	692	6	–	–	1	–	–	87007	78745	
У тому числі	російська	1	2	–	–	–	1	1	–	737	670	3	–	–	1	–	–	52981	45066
	українська	–	1	–	–	1	–	–	–	8	18	3	–	–	–	–	–	32442	32724
	білоруська	–	–	–	–	–	–	–	–	6	4	–	–	–	–	–	–	1584	955
II. Польська	–	–	–	–	–	–	–	–	7	9	–	–	–	–	–	–	2997	1397	
III. Інші слов'янські	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	142	97	
у т.ч. чеська і словацька	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	107	78	
IV. Литовсько-латиські	–	–	–	–	–	–	–	–	3	2	7	–	–	–	–	–	190	39	
У тому числі	литовська	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	64	16
	латиська	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	113	21
V. Романські		–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	179	152
у тому числі	молдав. (румун.)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	29	21
	французька	–	–	–	–	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	115	111
VI. Німецька		117	86	–	–	–	–	–	12	11	1	1	–	–	–	–	–	1262	1116
VII. Інші германські		–	–	9	5	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	47	23
у т.ч. англійська		–	–	9	5	–	–	–	–	1	–	–	–	–	–	–	–	38	19
VIII. Ост. індоєвропейські		–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1473	1086
У тому числі	грецька	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	1031	789
	вірменська	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	183	104
	циганська	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	15	–	–	–	–	–	220	199
IX. Єврейська		–	–	–	–	–	–	10	11	31889	30634	–	2	–	–	–	–	31924	30678
X. Картвельські (груз.)		–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	2	–	–	–	–	–	29	3
XI. Кавказькі горці		–	–	–	–	–	–	–	–	–	8	–	–	–	–	–	–	8	–
XII. Фінські		–	–	–	–	–	–	–	1	–	2	–	–	–	–	–	–	20	12
XIII. Турецько-татарські		1	–	–	–	–	–	131	149	7	3	920	51	–	–	–	–	1620	744

У тому числі	татарська	–	–	–	–	–	–	113	117	7	2	700	48	–	–	–	–	939	363
	турецька	–	–	–	–	–	–	18	32	–	1	175	3	–	–	–	–	633	481
XVII. Інші (сіро-халдейськ.)		–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	9	–
Ті, які не зазначили мови		–	–	–	–	1	–	–	–	1	–	–	1	–	–	–	–	8	4

Надзвичайно важливими є дані щодо професійної діяльності мешканців міст-носіїв різних мов. Вибірка з поміж 64 вказаних у перепису видів діяльності [1, с.158-163] шістьох і переведення абсолютною кількістю представників різних етносів у відсотки дали наступну картину (яка стає значно наочнішою, якщо порівняти її з даними щодо відсоткового представництва етносів у населенні міст Катеринославщини).

Рід діяльності	Адміністрація, суд та поліція	Громадська та станова служба	Збройні сили	Навчальна та виховна діяльність	Землеробство	Проституція
Народності						
великоруси	62,88 %	56,12 %	35,53 %	38,95 %	38,43 %	62,3 %
малоруси	28,37 %	34,08 %	29,61 %	13,26 %	56 %	21,31 %
білоруси	1,51 %	0,20 %	0,59 %	1,12 %	0,46 %	–
поляки	4,23 %	1,43 %	14,61 %	3,52 %	0,23 %	1,23 %
чехи	–	–	0,01 %	0,22 %	0,02 %	–
серби	–	–	–	–	0,02 %	0,41 %
болгари	–	–	0,01 %	0,22 %	0,07 %	–
литовці	0,12 %	0,41 %	0,37 %	–	–	–
жмудь	–	–	0,01 %	0,07 %	–	–
латиші	0,12 %	–	0,69 %	0,15 %	–	–
молдавани (румун.)	–	–	0,1 %	–	–	–
французи	–	–	–	2,25 %	0,05 %	–
італійці	–	–	–	0,15 %	0,07 %	–
іспанці та португальці	–	–	–	–	–	–
німці	0,52 %	0,82 %	1,34 %	3,45 %	0,93 %	0,41 %
шведи	–	–	0,01 %	–	–	–
норвежці	–	–	–	–	–	–
голландці	–	–	–	–	–	–
англійці	0,06 %	–	–	0,22 %	–	–
греки	0,29 %	1,84 %	1,22 %	0,37 %	1,05 %	–
вірмени	0,12 %	–	0,03 %	–	0,14 %	–
цигани	–	–	0,19 %	–	0,05 %	–
інш. індо-європейці	–	–	–	–	0,02 %	–
євреї	0,93 %	4,29 %	7,44 %	35,81 %	0,75 %	14,34 %
грузини	–	–	–	–	0,02 %	–
кавказькі горці	–	–	–	–	–	–
фіни	–	0,20 %	0,01 %	–	–	–
татари	–	0,41 %	7,54 %	0,15 %	0,23 %	–
турки	0,06 %	0,20 %	0,01 %	0,07 %	1,46 %	–
інші турецько-татарські народи	–	–	0,65 %	–	–	–
калмики	–	–	–	–	–	–
інші	0,17 %	–	–	–	–	–
ті, які не зазначили мови	0,64 %	–	–	–	0,02 %	–

Переведення у відсотки абсолютних показників станового представництва різних етносів у містах [1, с.208-209] за умови порівняння цих цифр із даними щодо відсоткового представництва етносів у населенні міст є досить промовистим:

Стани Групи мов	Дворяни спадкові та їх сім'ї	Дворяни особисті, чиновники	Особі духовного рангу всіх християнських сповідань та їх сім'ї	Спадкові та особисті почесні громадяни та їх сім'ї	Купці та їх сім'ї	Міщани	Селяни	
1								
В містах	2,61 %	2,24 %	0,88 %	0,94 %	2,03 %	50,57 %	39,40 %	
I. «Руські»	3,14 %	2,92 %	1,25 %	1,18 %	1,03 %	35,35 %	54,34 %	
У тому числі	російська	4,59 %	4,25 %	1,09 %	1,61 %	1,45 %	35,36 %	50,70 %
	українська	1,05 %	1,00 %	1,55 %	0,56 %	0,43 %	35,85 %	59,04 %
	білоруська	0,79 %	0,79 %	0,24 %	0,79 %	0,32 %	22,45 %	74,48 %
II. Польська	21,19 %	6,19 %	–	0,39 %	0,48 %	29,38 %	39,67 %	
III. Інші слов'янські	–	2,09 %	–	–	0,84 %	22,18 %	10,04 %	

У т.ч. чеська і словацька	–	1,62 %	–	–	0,54 %	24,86 %	10,27 %
IV. Литовсько-латиські	6,11 %	3,93 %	–	1,31 %	0,87 %	8,3 %	79,04 %
У тому числі	литовська	17,5 %	1,25 %	–	–	1,25 %	6,25 %
	латиська	–	5,97 %	–	1,49 %	0,75 %	7,46 %
V. Романські	3,93 %	2,72 %	0,3 %	1,21 %	2,11 %	15,41 %	4,23 %
У тому числі	молдав. (румун.)	6 %	–	2 %	–	–	70 %
	французька	4,39 %	3,95 %	–	1,75 %	0,88 %	5,70 %
VI. Німецька	3,49 %	2,90 %	0,13 %	2,10 %	2,23 %	34,10 %	26,16 %
VII. Інші германські	10 %	4,29 %	–	4,29 %	–	14,29 %	1,43 %
У т.ч. англійська	7,02 %	1,75 %	–	3,51 %	–	14,04 %	–
VIII. Інш. індо-європейські	0,55 %	1,33 %	1,02 %	1,37 %	3,13 %	59,67 %	21,73 %
У тому числі	грецька	0,77 %	1,82 %	1,43 %	0,61 %	3,25 %	57,66 %
	вірменська	–	1,05 %	–	8,36 %	7,32 %	49,48 %
	циганська	–	–	–	–	–	80,67 %
IX. Єврейська	–	0,28 %	–	0,26 %	4,61 %	93,09 %	1,51 %
X. Картвельські (груз.)	25 %	3,13 %	–	9,38 %	–	6,25 %	53,13 %
XI. Кавказькі горці	–	–	–	–	–	–	62,5 %
XII. Фінські	–	3,13 %	–	–	9,38 %	25 %	18,75 %
XIII. Турецько-татарські	0,25 %	0,04 %	0,85 %	0,80 %	5,50 %	51,99	32,15 %
У тому числі	татарська	0,33 %	0,08 %	0,92 %	1,08 %	8,90 %	32,70 %
	турецька	0,18 %	–	0,81 %	0,54 %	2,06 %	75,04 %
XVII. Інші (сіро-халдейськ.)	–	–	–	–	–	–	–
Ті, які не зазначили мови	8,33 %	–	–	–	–	33,33 %	8,33 %

Стани Групи мов	Військові козаки	Інородці	Фінляндські уродженці без розділу на стани	Особи, що не належать до цих станів	Особи, що не зазначили стану	Іноземні піддані
1						
В містах	0,14 %	0,01 %	0,003 %	0,23 %	0,11 %	0,85 %
I. Руські	0,16 %	–	0,0006 %	0,29 %	0,12 %	0,19 %
У тому числі	російська	–	–	0,27 %	0,14 %	0,26 %
	українська	–	0,002 %	0,32 %	0,09 %	0,04 %
	білоруська	–	–	0,12 %	–	–
II. Польська	–	–	–	0,27 %	0,07 %	2,37 %
III. Інші слов'янські	–	–	–	0,42 %	–	64,44 %
У т.ч. чеська і словацька	–	–	–	0,54 %	–	62,16 %
IV. Литовсько-латиські	–	–	–	–	–	0,44 %
У тому числі	литовська	–	–	–	–	–
	латиська	–	–	–	–	–
V. Романські	–	–	–	–	–	70,09 %
У тому числі	молдав. (румун.)	–	–	–	–	–
	французька	–	–	–	–	82,46 %
VI. Німецька	–	–	–	0,04 %	0,29 %	28,55 %
VII. Інші германські	–	–	–	–	–	65,71 %
У т.ч. англійська	–	–	–	–	–	73,68 %
VIII. Інш. індо-європейські	0,55 %	0,31 %	–	–	–	10,75 %
У тому числі	грецька	–	–	–	–	10,97 %
	вірменська	–	–	–	–	23,69 %
	циганська	–	–	–	–	1,19 %
IX. Єврейська	–	–	–	0,08 %	0,09 %	0,08 %
X. Картвельські (груз.)	–	–	–	–	–	3,13 %
XI. Кавказькі горці	–	37,5	–	–	–	–
XII. Фінські	–	–	21,88	–	–	21,88
XIII. Турецько-татарські	–	0,08 %	–	0,04 %	0,04 %	8,25 %
У тому числі	татарська	–	0,17 %	–	0,08 %	3,58 %
	турецька	–	–	0,09 %	–	13,64 %
XVII. Інші (сіро-халдейськ.)	–	–	–	–	–	100 %
Ті, які не зазначили мови	–	–	–	–	25 %	25 %

Таким чином, завдяки матеріалам Першого загального перепису населення Російської імперії 1897 р. ми маємо можливість одержати не лише більш-менш наближену до реальної картину представництва носіїв різних мов у міському населенні Катеринославщини в цілому і у окремих населених пунктах зокрема, не лише співвіднести кількість носіїв тієї чи іншої мови з чисельністю adeptів тієї чи іншої віри, але і мати щодо міст наочну картину представництва різних етносів серед професійних груп і станів. Картину, яка дає всі підстави судити про реальні показники тієї диспропорції, яка існувала наприкінці XIX ст. щодо представництва різних етносів у апараті управління і привілейованих верствах. Перспективи подальших розвідок у даному напрямку полягають у аналізі матеріалів Першого загального перепису населення Російської імперії 1897 р. щодо двох інших губерній Південної України – Таврійської [2] і Херсонської [3], а також у їх співставленні з даними, наведеними у цій статті.

Джерела та література

1. Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г. XIII. Екатеринославская губерния. – СПб., 1904.
2. Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г. XLI. Таврическая губерния. – СПб., 1904.
3. Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г. XLVII. Херсонская губерния. – СПб., 1904.

Константинова В. Н. Специфика этнического состава городского населения Херсонской губернии конца XIX в. (по материалам Первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 года)

В статье анализируются материалы Первой всеобщей переписи населения, касающиеся этнического состава населения городов такой важной составляющей Российской империи как Екатеринославская губерния. Специальное внимание уделено данным о представительстве различных этнических групп в составе населения городов и губернии в целом, конфессиональной, профессиональной, сословной принадлежности представителей различных языковых групп. Использование статистических источников дает возможность увидеть детальную, и в то же время целостную картину этнического состава населения городов губернии.

Ключевые слова: городское население, этнос, статистика.

Konstantinova V. M. Specific of urban population ethnicity of Katerinoslav province in the late XIX century (on the base of materials of the First general population census of Russian Empire in 1897)

The materials of the First general population census, which refers to the ethnicity of urban population of such important component of the Russian Empire as Katerinoslav Province, are analyzed in the article. Special attention is paid to the percent of different ethnic groups in the province and cities, information about the confessional, professional, estate characteristics of the representatives of different language groups. Using of these statistical data gives the chance to see the detailed, and at the same time general and complete picture of ethnic composition of city population of the province.

Key words: urban population, ethnicity, statistics.

УДК 94:336.244(470)(092)“18/19”

М. М. Полюляк

ДІЯЛЬНІСТЬ Д.І. МЕНДЕЛЄЄВА ТА МИТНО-ТАРИФНА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В КІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Стаття присвячена діяльності видатного вченого Д.І. Менделєєва. В арсеналі наукової спадщини Д.І. Менделєєва для нас предметом особливої уваги є його дослідження про митно-тарифну політику та засоби її здійснення. В протистоянні між прихильниками політики фритредерства (вільної торгівлі) і протекціонізму (державного захисту вітчизняному виробництву). Д.І. Менделєєв зайняв позиції твердого захисника вітчизняного виробництва. Д.І. Менделєєв доводив, що протекціонізм, а не фритредерство має бути головним. Росія повинна зрозуміти й прийняти раціональний протекціонізм, тому що вони історично всюди випробуваний й виправданий.

Ключові слова: Д.І. Менделєєв, митно-тарифна політика, фритредерство, протекціонізм, раціональний протекціонізм.

Дмитро Іванович Менделєєв – видатний вчений-хімік. Всі знають таблицю Менделєєва, чули про докторську дисертацію, присвячену виробництву горілки, створення бездимного пороху, судна «Єрмак». Д.І. Менделєєв дійсно був величезною постаттю світової науки, але ця стаття присвячена тому, що визначає велику наукову спадщину чудового російського вченого зі світовим ім'ям, що увірало в себе багатогранність геніального натураліста й хіміка, прогресивного мислителя й педагога, невтомного суспільного діяча й великого патріота в галузі митної політики.

В арсеналі наукової спадщини Д.І. Менделєєва для нас предметом особливої уваги є його дослідження про митно-тарифну політику та засоби її здійснення. Вони пронизують економічні праці вченого, є з'єднуючою ланкою в системі його економічних поглядів. До числа таких досліджень треба, у першу чергу, віднести: "Материалы для пересмотра общего таможенного тарифа Российской империи по Европейской торговле. Связь частей общего таможенного тарифа. Ввоз товаров" (1889 г.), [1] "Добавление к докладной записке, относящейся к связи частей таможенного тарифа" (1890 г.) [2], фундаментальна праця "Толковый